

Kulák és propaganda*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.9>

A *Ludas Matyi* karikatúrájától kölcsönzött című monográfiában egy olyan gazdagon illusztrált kötetet üdvözölhetünk, amelynek nemcsak pusztá dísze vagy a megértést segítő kiegészítője, hanem tárgya is maga a képi anyag, azon belül is a grafika egy népszerű műfaja, a karikatúra. Vagyis az olvasó ízig-vérig vizuális történetet kap, amelynek fontosságára a Hajnal István Kör legfrissebb, 2022. augusztusi konferenciája is ráirányította a történészek figyelmét. A karikatúra pedig egy olyan elemzési tárgy, amely sokak számára kedves olvasmányélményt jelent, ám a kötet a tablók helyett értelmezési kereteket, képelemzéseket és az összefüggéseket feltáró magyarázatot is kínál.

Rögtön ott motoszkál az olvasó fejében, vajon mit várjon el egy olyan munkától, amely címében a kulákellenes propaganda egy sajátos történetének bemutatását ígéri, hiszen az elemzés egy adott műfajra, a karikatúrára koncentrál. Vajon maga a mű társadalomtörténet, politikatörténet vagy propagandatörténet? Hiszen Tóth Judit korábbi publikációit fellapozva éppenséggel bármelyikre, illetve mindegyikre számíthatunk. A „kuláksággal”, a kuláknak minősítettek és a hatalom viszonyával, utóbbi törekvéseivel, előbbiek túlélési taktikájával foglalkozik, vagy inkább utóbbiak ábrázolásával, az agitáció és propaganda irányításával, mindennapi gyakorlatával? S ha inkább utóbbi – mint

* TÓTH Judit: *Kulákbanat. Kulákellenes propaganda a Ludas Matyiban*. Világok Kiadó, Székesfehérvár, 2021. 336 p.

gyanítható –, mit tesz hozzá a korszak nyilvánosságáról alkotott ismereteinkhez?

Ám mindenekelőtt: mit várjon az olvasó – és a recenzens – a vizsgált időszak tekintetében? Konkrétan: mely éveket tárgyalja a mű? A címlap kínál ugyan fogódzót ehhez, hiszen az azon szereplő karikatúra a Rákosi-korszak nehezen eltéveszthető, jellegzetes ikonográfiáját mutatja fel, a nagy, lógó orrú, pókhasú, gyanús parasztembert, aki az éj leple alatt tevékenykedik, s minden bizonnyal újra csak rosszban sántikál. A kép a *Ludas Matyi* 1953. április 16-i számában jelent meg, nem egészen másfél hónappal Sztálin halála után, vagyis – ha nem is volt tudatos e szempontból a választás, összeköti a kelet-közép-európai történelmi tudatba mélyen bevésődött, ám valójában meglehetősen rövid korszak két jellegzetes szakaszát, annak 1953 előtti és utáni éveit.

A szerző ugyanakkor nem érezte szükségét annak, hogy a címben behatárolja a vizsgált éveket. Talán úgy gondolta, hogy a kulák témamegjelölés bőven elegendő, a 20. századi magyar vagy kelet-európai történelemben némiképp járatos érdeklődő nagy biztonsággal azonosítja a Rákosi-korszakkal vagy a késő sztálini évekkel, a térség szovjetizálásának időszakával. Még akkor is, ha nem is sűrűn, a kulák kifejezés már 1945-ben fel-feltűnt a magyar sajtóban, ugyanakkor a mindennapi propaganda elhagyhatatlan elemévé – vagyis kiemelt célpontjává – csak 1948-tól vált. S használták 1956 után is: a kádári kollektivizálás idején, ha a hat-nyolc évvel korábbinál érezhetően kevesebbet és kevésbé élesen is, de rendre előfordult. Kállai Gyula például 1962-ben az Írószövetség közgyűlésén úgy fogalmazott: „mi lehetőséget adtunk arra, hogy a kulákot bevegyék a termelőszövetkezetbe, s a termelőszövetkezetek tagjai együtt dolgoznak vele, nem harcolnak a személye ellen. A volt kulák régebbi osztályhelyzetéből eredő eszméi ellen azonban még a termelőszövetkezeti tagoknak is harcolniuk kell. Képletesen szólva: a kulák eszméinek nincs helye az irodalom termelőszövetkezetében sem, ezek ellen az írószövetségnek is küzdenie kell.”¹

¹ Az irodalom legszebb feladata: segítse kora haladó eszméinek győzelmét. *Népszabadság*, 1962. május 20.

Feszültségünk feloldásáig a könyv egyharmadáig-feléig várunk kell, amíg a szerző el nem érkezik az általa tárgyalt évek szakaszolásához, s megtudjuk egyrészt azt a fontos tény, hogy Rákosi Mátyás 1948. július 2-i beszéde adott jelt a kulákellenes kampányra a magyar nyilvánosságban, a fejezet végén pedig eljutunk odáig, hogy 1956-ra kikoptak a satirikus lapból a kulákfigurák. Nem vizsgálja tehát a monográfia az 1958 és 1962 közötti tévesztési kampány időszakát, amely a magyar történetírásban az utóbbi időben élénk viták tárgyává vált, hiszen míg az erőszak felhasználásának tényét nem vitatja egyik fél sem, annak központi szerepét, magyarázó erejét illetően már messze nincs egyetértés.

Ám azt el kell ismernünk, ha elfogadjuk a szerző logikáját, az 1956-os határvonal indokolt, hiszen az elemzés tárgyául választott kulákábrázolások a forradalom után sem tértek vissza. Sőt, egy kevésbé tökéletes módszernek minősülő gyorskeresés az Arcanum adatbázisában a kulák kifejezésre mindössze két találatot jelez a *Ludas Matyi*ban 1957 és 1962 között, s mindkét szer visszaemlékezés keretében említik. Egyszer Dobi István volt miniszterelnök, az Elnöki Tanács elnöke által jegyzett anekdotában egy ismerőse nevezi magát tréfásan „kulák kinézetűnek”,² mászszor pedig a származási kategorizálás megszüntetése apropóján született krokiban tér ki a humorista arra, hogy anno „kulák befolyás alatt álló”-nak is minősítették.³

Az időhorizont rögzítése elvezet oda, hogy mi is vajon a vizsgálat tárgya. Ez az időbeli behatárolás ugyanis éles elhatárolás, amely megóvja a szerzőt attól, hogy a parasztábrázolás keretén belül tárgyalja a kulákok megjelenítését a képi propagandában. Hiszen a kis- és középbirtokos parasztok negatív ábrázolására volt példa 1948 előtt és 1956 után is, elég, ha az utóbbi, 1958–1962 közötti időszakban a belépési nyilatkozattól vonakodó paraszt figurájára utalunk. S még általánosabban kínálna módot az összevetésre a munkás alakja: ha csak a vizsgált korszakra szorítkozunk, akkor is találkozunk azzal, hogy a propagandá-

² DOBI István: Ludas Matyi emlékkönyvébe. *Ludas Matyi*, 1959/51. 3.

³ BIHARI László: A származás. *Ludas Matyi*, 1962/49. 16.

nak meg kellett oldania a pozitív munkáshős alakjának megrajzolása mellett a negatív alakok felsorakoztatását is, a megdorgálandó lógóstól a tudatos szabotórig. Ez pedig alkalmat kínálna e megbírált, de nem ellenségnek kikiáltott munkás- és parasztkarakterek összevetésére is.

Ám kanyarodjunk vissza a könyv szerkezetéhez. A tartalomjegyzéket átböngészve egyértelmű, hogy a díszes monográfia elsősorban sajtó-, azon belül is propagandatörténet, s ezen belül a pártállam kulákokkal kapcsolatos vizuális propagandaüzeneteinek elemzését tűzi ki célul.

Ugyanakkor hosszúra nyúlnak azok a részek, amelyek bevezetésként olvashatók, amit az adott téma szempontjából semmiképpen nem rónánk fel a szerzőnek. A kettős bevezetőt indokolja, sőt szükségessé teszi, hogy a téma a párt agrár-, társadalom- és nyilvánosságpolitikájának metszetében helyezkedik el. Felvethetjük persze, hogy szükség van-e a „kulákkérdés” ilyen bő ismertetésére, de legalább két érvet említhetünk mellette. Egyrészt már a bevezető tele van példákkal, az adott jelenséget szemléltető karikatúrákkal, így a politikátörténetet karikatúrák teszik szemléletessé, ahogy a későbbiekben a „karikatúratörténetet” rendre politikátörténet is kíséri. Másrészt ez a mintegy nyolcvan oldal összefoglalja a Magyar Dolgozók Pártjának kulákpolitikáját, s így – képi példákkal teletűzdelve – akár az oktatásban is jól használható. Lehetett volna tán jobban törekedni arra, hogy mindezt mélyebben beágyazza a szerző a párt agrárpolitikájának egészébe, de ennek felemlítésekor már az a tény is önmérsékletre inti a recenzenst, hogy a kollektívizálás kifejezés 79 alkalommal tűnik fel a könyv lapjain.

Az agitációval és propagandával foglalkozó fejezetben ugyanakkor határozottabban is el lehetett volna helyezni a lapot a Rákosi-korszak nyilvánosságának egészén belül, s ehhez explicitebb módon felhasználni mindazt, amit annak jellegéről, irányításáról és felépítéséről tudunk. Mindez kibontható volna akár a *Ludas Matyi* mint az adott lap- és irányítási szerkezetben működő konkrét orgánium felől indulva, akár fordítva, a nagy egész kapcsán összegyűjtött történészi tudást felhasználva, onnan ráközelítve a satirikus magazinra. A szerző azonban – a

*Ludastól az APO-ig*⁴ vagy APO-tól a *Ludasig* dilemmán átlépve – egy harmadik utat választott, amit abból a szempontból megérthetünk, hogy kevésbé kitaposott ösvényen kívánta megragadni tárgyát. A pártvezetők kulákellenes propagandának irányító mutató beszédeinek bemutatása után ugyanis azt veszi sorra, milyen propagandacsatornákon keresztül érte el a párt a falut. Minderről átfogó képet is ad a falvakat járó népnevelőktől a kulákellenes propagandát is tartalmazó diafilmeket át a faliújságokig, hogy végül eljusson a sajtóig. Mindezt fontos is így együtt látni. Sajátos, hogy a mozi kapcsán azért tekint el a szerző a Rákosi-korszak filmjeinek rövid bemutatásától, s említ inkább későbbi filmeket, mert azok szerinte többségükben silány propagandatermékeknek minősülnek. Az 1948-as *Talpalatnyi föld* azonban talán több ócska propagandánál. S ha ilyen szigorú szemmel nézzük, akkor az elemzett karikatúrák sem nagyon mások, mint ismétlődő motívumokat variálgató, kevés művészi kreativitásnak helyet hagyó (értsd: silány) propagandatermékek.

Ez a második bevezető így párhuzamos vágányokon indul el, s abból a szempontból nem közelít a *Ludas Matyi* felé, hogy utóbbi aligha sorolható be a falusi agitáció címszava alá. A szerző is bemutatja levéltári források alapján, hogyan fejlesztették több százszázresre duzzasztott példányszámú tömeglappá, ami egy általános tendenciába illeszkedett. Érdeemes volna határozottabban is tisztázni: kihez kívánta a hatalom a *Ludas Matyi*-ben közölt rajzokkal eljuttatni a kuláksággal kapcsolatos negatív üzeneteit? S mennyiben volt, lehetett más, árnyaltabb a kép, ha kifejezetten a falvakban, a kulákoknak minősített gazdákat jól ismerőkhöz szólt a propaganda? Éppen ezért, ha azon gondolkodunk, mivel is volnának ilyen szempontból összevethetőek a *Ludas Matyi* kulákábrázolásai, leginkább a megyei lapok köre, illetve az országos sajtón belül a *Szabad Föld* merülhet fel. Helyi szinten pedig – ahogy erre a szerző is utal – tanulságos volna összevetni az országos propagandatermékek és a helyi variánsok (lásd faliújságok) kulák- és parasztképével.

⁴ APO – a sajtó pártirányításának szerve, az MDP Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya.

A szerző később sem szentel sok teret az 1949 és 1953 közötti évek folyamatainak bemutatására – mondhatjuk, joggal. Egy aspektusra azonban érdemes lett volna kitérni: a nyilvánosság és ezen belül a sajtó szovjetizálása egy több éven át elnyúló processzus volt, amely a plurális kereteket 1947 őszétől kezdte levetkőzni, s a pártegyesülés után viharosan felgyorsult. Itt jegyezzük meg, az átállás a *Ludas Matyi*t mint a kommunista párt orgánumát kevésbé mélyen érintette, hiszen már 1945-ös alapítása óta elkötelezett lapként vette ki a részét a politikai küzdelmekből. Annak, hogy 1944 és 1948 között egy pártalapokon nyugvó pluralizmus szabta meg a sajtó szerkezetét, egészen 1951-ig megmaradtak a nyomai. A *Ludas Matyi* éppen azon orgánumok egyike volt, amelynek kiscgazda „párja” – csökkenő példányszámában – kitartott (kitartották) a „fordulat éve” után is. Mivel megszüntetése, összeolvasztása nem okozott volna nehézséget – a parasztságot célzó hetilapokat is egybeteretltek –, meghagyása azt mutatja, hogy a pártvezetésben úgy ítélték meg, hogy a *Szabad Száj* átmenetileg hasznos rétegapitációt végezhet. Éppen ezért volna értelme összevetni a kiscgazdapárti *Szabad Száj* tematikáját, paraszt- és kulákábrázolását a *Ludas Matyi*ével.

Azért is támogatnám az agitprop gépezet és működésének strukturáltabb bemutatását, mert a Rákosi-korszak a maga – Habermas nyomán reprezentatív-bürokratikusnak nevezett⁵ – nyilvánosságmodelljének néhány alapvető sajátosságára jól rá lehet mutatni az úgynevezett kulákábrázolások kapcsán is, és ezek a példák meg is találhatók a műben. Így az, ahogy a központi narratívák felülről lefelé azonos üzenettel végigfutnak minden csatornán. Ez a szerző leírásából is kiválóan látszik: Rákosi elmond egy feladatmeghatározónak szánt beszédet, majd két héten belül hirtelen hat témába vágó karikatúra jelenik meg. E nyilvánosságnak nem volt szerepe a tények feltárása; a valóság, amelyet közvetített, a hatalom által célzott alternatív vagy szocialista – itt tekinthetjük ezt „fosztóképzőnek” – valóság felmutatása volt.

⁵ LÁZAR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. *Kritika*, 1988/10. 19–22.

Az irányítás kérdése azért is hálás terület témánk szempontjából, mert a vizsgált időszak volt az a néhány év, amelynek során a hatalmi pozícióban lévők sokoldalúan dokumentálták, mit és miképp várnának el nemcsak úgy általában a sajtótól és a propagandától, hanem egészen konkrétan a grafikusoktól is. A szerző által bőségesen bemutatott dokumentumok jól mutatják, hogy ekkor nemcsak tartalmi elvárásokat fogalmaztak meg a *Ludas Matyival* szemben, hanem akár apró részletekbe menően bírálták a kép és a képaláírás összhangját, az egyes karakterek megformálását stb. Tegyük hozzá, hogy a dokumentumokat hol az Agitációs és Propaganda Osztály, hol a Magyar Újságírók Szövetsége, hol maga a lap szerkesztője jegyzi. Már ez is indokolja, hogy röviden, de konkrétan bemutassuk a sajtóirányítás szereplőit.

A fenti részletesség és írásbeliség a későbbiekben egyáltalán nem volt jellemző, az 1948 és 1955 közötti hosszas elemzésekkel szemben a Kádár-korszak sajtóirányításától nemhogy a *Ludas Matyi* karikatúráinak írásos bírálata nem maradt fenn (ígaz, sokféle lehet olvasni a pikáns rajzok helytelenítéséről – miközben azok csak nem akartak elfogyni a hetilapból, így ennek tényleges presszióértékét némi szkepszissel érdemes fogadni), de a hetilap egyetlen általánosabb lapbírálatát sem ismerjük. Ami nem azt jelenti, hogy nem fogalmaztak meg elvárásokat, konkrét kívánalmakat, ne lettek volna kötelező témák, ne vétettek volna „politikai hibákat”, mint a nevezetes *Éljen augusztus 20 26,50!* címlaprajzzal 1979-ben.⁶ De a karikatúrák készítői – akárcsak a szerkesztők – bizonyos fokú szakmai autonómiára tettek szert, s ha azzal kapcsolatban voltak is igények, hogy „mit”, s árnyaltabban látták, hogy „miért”, azt általában már semmiképp nem akarták megmondani, „hogyan”.

A szerzők motivációival nem sokat foglalkoznék, viszont a monográfiában többször találunk utalást arra, hogyan tekinthettek magukra, rajzaikra, s hogy ez miképp befolyásolta tevékenységüket. A korban készült feljegyzések közül erre elsősorban a felelős szerkesztő által írtak térnek ki, aki – munkatársai érdekeit is képviselve – maga is igyekezett befolyásolni a pártközpont el-

⁶ *Ludas Matyi*, 1979. augusztus 16. 1.

várásait, érvelni a plakátszerű direkt propaganda ellen. Hámos György a humoristák Rákosi-kori állapotát két évtizeddel később úgy festette le, hogy „komor emberek ültek egy sarokban, és azon töprengtek, hogy miként mondhassanak vicceket, hogy abból bajuk ne legyen”.⁷

Szélesebb körből, a politikai újságíróktól is vannak efféle forrásaink, mindenekelőtt 1954 őszéről és 1956 nyaráról. Az MDK Központi Vezetőségének 1954 októberi – Nagy Imre pozícióit javító – ülése után a *Szabad Népet* követve több szerkesztőségben is hangot adtak az újságírók elégedetlenségüknek, amelyet a szerkesztőségi gyűlések jegyzőkönyvei is megörökítettek, s amelyeken az egyik központi probléma az újságírói hitelesség kérdése volt.⁸ Mindez megismétlődött 1956 júniusának végén a Petőfi Kör sajtóvitáján is.⁹

Viszont a *Ludas* grafikusai aligha azért hagytak fel a kulák-ábrázolással, mert meghasonlottak volna akár azért, mert sokadszor rajzolták meg ugyanazt az ötletet, akár azért, mert nem bírtak már a tükörbe nézni. Sokkal inkább azért, mert változott az elvárás, nem érkezett ilyen irányú nyomás a szerkesztőség felé. Ahogy korábban sem azért rajzolt Szegő Gizi, Pályi Jenő vagy Kassowitz Félix ellenszenves, kövér, rosszban sántikáló, lógó orrú kulákokat, mert ezt találta akkor és ott alkalmas eszköznek arra, hogy a szocializmus építését szolgálja, hanem mert ezt várta tőle szerkesztője, tőle pedig a sajtóirányításért felelős pártvezetők.

S hogy konkrétan mit is, azt a párthatározatok, Rákosi- vagy Gerő-beszédek, a *Szabad Népb*en megjelenő vezércikkek kijelölték, és azokat a lapmunka nyelvére a vezetői elvárásokkal közvetlenül is szembesülő főszerkesztők lefordították. Míg az egyes konkrét hírek a megvalósításhoz ötleteket adhattak a sarokban komoran ülő karikaturistáknak. Érdekes lenne például nyomon követni, hogyan terjedt el a zsiszikes gabonát beadó kulák to-

⁷ A Népszabadság kerekasztala a magyar humor hagyományairól és mai helyzetéről. *Népszabadság*, 1971. január 10.

⁸ TAKÁCS Róbert: Újságírói szerepfelfogások 1954 és 1956 között Magyarországon. *Médiakutató*, 2006. tél. 7–24.

⁹ HEGEDŰS B. András–RAINER M. János (szerk.): *A Petőfi Kör vitái IV. Partizántalálkozó – Sajtóvita*. Kelenföld Kiadó, Budapest, 1990.

posza, amely 1950 második felében több karikatúrán is feltűnt. A *Szabad Nép* például 1950 augusztusában két alkalommal is beszámolt olyan perekről, amelyekben a gabonát zsiszikkal megfertőző „kulákokat” ítélték el,¹⁰ vagyis nem általános mondás volt ez, hanem konkrét büntetőügyek tárgya.

Aligha kérdéses, hogy más körülmények között mást és más-képp rajzoltak volna. Említsünk most csak két szerzőt, azokat, akik a legtöbb témába vágó karikatúrát készítették az 1950-es évek elején. Szegő Gizi azért is „nyerhette el” a mezőgazdasági rajzoló feladatkörét a *Ludas Matyinál*, mert az alig kétszáz lelket számláló szlovák többségű agrártelepülésen, Érűjfalun született 1902-ben. (Három évvel születése előtt keresztelték át a falut Zavadáráról.) Az Iparművészeti Főiskolán tanult, majd az 1930-as évek első felében Párizsban és Algériában szerzett gyakorlatot. Már megalapításától, 1945-től a *Ludas* munkatársa volt, 1963-tól nyugdíjasként készítette további két évtizedig a satirikus hetilap számára a rajzait. A harmincas években minden bizonnyal grafikusnak tekintette magát, de a *Ludas*nál talán már ő maga is – nem csak a sajtót irányítók – propagandistának. Az 1960-as évek közepe után még státuszban lévő kollégái viszont már újra a grafikusművész szerepét tölthették be – így Szegő Gizi is visszatérhetett ehhez az öndefinícióhoz – egy olyan lap munkatársai-ként, amelyben mind nagyobb teret nyert a termeléstől távolabbi, sőt apolitikus, mi több konkrét tértől és időtől elvonatkoztható tartalom. Olyan grafikusművészekét, akik nemzetközi kiállítá-sokra, pályázatokra küldhették be, vagy saját kötetben jelentet-hették meg nem napi aktualitásokhoz kötött alkotásaikat.

A falusi témákban Szegőnél is termékenyebb Pályi Jenő pályájáról keveset tudunk, de 1945 előtt ő is grafikusként dolgozott, ismertek címlap- és kártyagrafikái. Am ő 1953 januárjában elhunyt, így nem tudhatjuk, miképp változtak volna témái a desztalinizáció nyomán. Azt viszont tudjuk, hogy ő volt a *Szabad Föld* rajzolója is, így bár a szerző kitér a vidéknek szánt tömeglap néhány karikatúrájára, a részletesebb összevetés rámutathatott

¹⁰ Kártevő, feketéző, feketevágó kulákokat ítélték el. *Szabad Nép*, 1950. augusztus 16.; Leleplezett szabotáló kulákok. *Uo.*, 1950. augusztus 29.

volna arra, hogy vajon a „megrendelő” s a célközönség függvényében változtak-e a karikatúrák jellemzői. S ha már Pályi, a Szövetkezetek Országos Szövetsége által készítettett, *Aki a népek vermet ás...* című diafilmnek¹¹ is ő volt a rajzolója.

Teljesen egyetérthetünk a szerzővel abban is, hogy az 1953 és 1956 közötti időszak több kutatói izgalmat, nyitott kérdést rejteget. Induljunk ki most mi is egy karikatúrából. Az 1950-es évek karikatúráinak sajátos ismertetőjegye – nemhiába emlegették a „sematizmus időszakaként” – az állandó karakterek alkalmazása. A „karikatúrakulák” csak egyike volt ezeknek a kimerevített ikonográfiai figuráknak, a reakció képviselői (falusi pap, a volt arisztokrata Reakczy Jóska, a nagytőkés) mellett megvolt a karaktere a rossz munkásnak (Lógós Lali) és a rossz vezetőnek (Öntelt Ödön). Időnként tablót is szentelt nekik a *Ludas*, afféle baljós enumerációként képeken listázta a nép ellenségeit, a dzsesszrajongó jampec – úgymint Swing Tóni – és az absztrakt festő mellett persze a fentieket, így a kulákot is. A szerző is tárgyalja azt az 1953. június 16-i címlaprajzot, ami ennek a típusnak az egyik mintapéldánya, és amelyen a „kulák” szereplő csak a sor végén próbál visszaavázkodni régi helyére, vagyis nem jelent kiemelt veszélyt, legalábbis a népi demokrácia többi ellenségénél nagyobbat, a fennálló rendre.

E rajz – ahogy a monográfia is rámutat – ugyanis fontos, de csak egyik dokumentuma a Sztálin halála utáni magyarországi politikai küzdelemnek, amellyel kapcsolatban csak egyetérténi tudok a szerzővel: alapvető határvonala mind a hazai, mind a nemzetközi nyilvánosság történetének. Ezt – húzzuk alá – Magyarországon konkrét személycsere is jelzi, hiszen nemcsak Rákosi kényszerült lemondani az állami tisztségéről Nagy Imre javára, hanem Révai József is, aki a népművelési miniszteri tárca mellett PB-tagságát is elvesztette! S a *Ludas*ban egyes rajzokon megjelent az „új szakasz politikája” is, például a hetyke habverő, amely be merészel szólni a fűrótoronynak, hogy immár rá (vagyis

¹¹ A képkockák a Virtuális Diamúzeum oldalán megtekinthetők: <http://dia.osaarchivum.org/public/index.php?fs=2170> (Letöltve: 2022. 09. 01.)

a könnyűiparra) is szükség van.¹² Vagyis a lapban csak az csapódott le, ami a politikai vezetésben zajlott, tehát a vezető politikusok és az általuk képviselt politikai alternatívák küzdelme, miközben a korábbi egyértelmű irányítás helyére bizonytalanság lépett. Azt is tegyük hozzá, hogy ez a küzdelem, Rákosi és Nagy, a sztálini és a desztalinizációs vonal szembenállása nemhogy megjelent a nyilvánosságban is, hanem a nyilvánosság irányításában is leképződött, hiszen ez volt Nagy Imre fő motivációja a Tájékoztatói Hivatal megszervezésével.

A kulákábrázolások megkritikulása, eltűnése, majd visszatérése ennek dinamikáját tükrözi. Ezért is érdekes a szerzőnek az a meglátása, hogy 1955 ősztől újra kikopnak a kuláktémák a *Ludas Matyi* hasábjairól. A fő okok vélhetően a legmagasabb szinten keresendők, ám a magyarázathoz talán ez alkalommal is közelebb vinne, ha kinyitnánk a látókörünk, és a mezőgazdasági/falusi témák egészen belül vizsgálnánk a kulák alakjának ábrázolását. Átfogóbb képet kapnánk, ha az egész 1948 és 1956 közötti időszakban követhetnénk a mezőgazdasági témák jelenlétét, és ezen belül a kulákábrázolások arányát. Vagy akár azt, hogy ezeken a karikatúrákon belül mennyi volt a dicsérő, eredményeket felmutató rajzok aránya, s mennyi a bírálatot megfogalmazóké, s utóbbi csoporton belül hogyan aránylott egymáshoz a feddés és a leleplezés/gyűlöletkeltés.

A tárgyalás legnagyobb részét a *Ludasban* szereplő kulákábrázolások kvantitatív elemzése teszi ki. Nem túlzás azt állítani, a szerző a lapban megjelent minden egyes kulákot „nyakon csípett”, s feldolgozott. (Olyannyira, hogy a kötet végén akár képjegyzéket is közölhetett volna.) Részletesen bemutatja a propagandisztikus kulákkép fizikai jellemzőit éppúgy, mint azokat a belső tulajdonságokat, szándékokat, amelyeket e negatív hősöknek tulajdoníthatunk; áttekinti a rajzokon megjelenített szituációkat, az ármánykodások tipikus célpontjait, a velük összefonódó karaktereket s az ábrázolás olyan stílusjegyeit is, mint a propagandaüzenetek közvetítésére felhasznált eszközöket, például az

¹² Könnyűipar előre! *Ludas Matyi*, 1953. december 10. A konkrét karikatúráról és az új szakasz nyilvánosságra gyakorolt hatásáról: TAKÁCS RÓBERT: A sztálini modell átalakítása a magyar tömegkommunikációban. *Múltunk*, 2013/3. 79–84.

állatszereplők alkalmazását. Szintén kitér arra, kik hiányoznak – avagy tűnnek el – ezekről a rajzokról az egypártrendszer kiépítésével: a pártpolitikai küzdelmek eldőltevel az MDP politikusai is háttérbe húzódnak, s csupán a hevesen támadott nyugati „imperialista” vezetők maradnak a színen.

Megfontolandó volna viszont kvantitatív irányban tovább bővíteni az elemzést. A szerző bemutatja a kulákábrázolások mennyiségének alakulását az 1948 és 1956 közötti időszakban – amit az olvasó biztonnal szívesen megtekintene grafikonon is. Még beszédesebb lehetne kitérni a vizsgálódást a mezőgazdasági/falusi tárgyú karikatúrákra, s rámutatni arra, hogyan alakult azok száma, s azokon belül a kulák szereplők jelenléte a *Ludas Matyi*ban. Hiszen a más szereplők jelenlétére a monográfia is szolgál kiváló példával, fogalmat alkothatunk a propagandisztikus rajzok egyéb alakjairól, az életerős fiatal parasztfiúról és -lányról, a zárszámadás után örvendező vagy kesergő jól, illetve rosszul dolgozó parasztról, s azokról a figurákról, akik – a tavasztündértől a tehénig – a természetet megjelenítve figyelmeztetik a földművelőket az aktuális munkákra, legyen az tavaszi vetés, szemvesztés nélküli aratás vagy takarmánysilózás. Vizsgálhatók lennének konkrét számok tükrében ezenfelül az együttállások, jobban megragadhatók lennének a változások és folyamatok. Milyen témák kapcsán tűntek fel a „kulákok”, s milyen témák esetén hiányoztak? Továbbá: hogyan alakult a falusi tárgyú rajzok esetében a karikatúrák rendeltetése, agitációs feladata (leleplezés-gyűlöletkeltés, téveszpropaganda, mezőgazdasági dolgozók nem ellenséges bírálata, feladat kijelölés stb.). Visszaigazolják-e a számsorok is azt a korszakolást, amit a politikatörténeti ismereteink alapján valószínűsítünk? Milyen – akár meglepő – indikátorok mutatják egyértelműen a desztalinizáció hatását? És ami számomra leginkább nyitott kérdésnek tűnik: elárulna-e bármit – akár ilyen vagy olyan irányban meglepőt, magyarázatot követelőt – a kvantitatív elemzés a Rákosi vezette „resztalinizáció” periódusáról?

Végezetül: nehezen megragadható, aligha vizsgálható kérdés a karikatúrák hatása. A szerző időnként tesz olyan megállapításokat, amelyek ezt a hatást létezőként fogadják el: „Az erőteljesen provokatív töltetű karikatúra messzemenően alkalmas

volt arra, hogy mérhetetlen ellenszenvet keltsen a nagygazdák iránt” (241.). Az adott korban is jellemzően úgy tartották, hogy – a kellő mennyiségben és hangerővel érkező – propagandaüzenetek hatékonyan befolyásolják a befogadók vélekedését. Ezt az úgynevezett injekcióstű-elméletet a későbbi kutatások elvetették, s a hatásbefogadással foglalkozó kutatások nyomán jóval áttételesebb, összetettebb a kapcsolat üzenet és hatás között, s nagyban befolyásolja a befogadók figyelme, alapvető beállítódásai, a csatornák és közvetítők jellege, az adott szituáció stb.¹³ Ha összevetjük a Rákosi-korszak propagandáját a Kádár-korszakéval – vagy akárcsak a *Ludas Matyikat* –, szembeötlő ez a „tanulási folyamat”, a kevésbé harsány, indirektebb eszközök használata, ahol a karikatúra is egyre kevésbé igyekszik konkrét mozgósítást vagy gyűlöletkeltést elérni, sokkal inkább a humor egy klasszikus funkcióját tölti be, a feszültség oldását.

És zárásként egy személyes történet: amikor fiatal fejjel a *Ludas Matyi* 1953 és 1989 közötti karikatúráinak elemzésére vállalkoztam a szakdolgozatomban, Krausz Tamás – az ügyben nem érintett egyetemi oktatóként – így reagált: ezt nem lehet a *Krokogyil* nélkül megcsinálni. Megfogadva a tanácsát: ezt a recenziót sem fogom. A kulákellenes kampány ugyanis nem Rákosi vagy Révai szüleménye volt, a recept és a hozzávalók a Szovjetunióból érkeztek, nemcsak Magyarországra, hanem a szovjet blokk egészébe az 1940-es évek vége felé. S a monográfia szól is szovjet minták átvételéről, az 1948 és 1953 között Dimitrij Beljajev, majd 1953 és 1956 között Szergej Svecov által szerkesztett moszkvai hetilap neve kétszer is említésre kerül. Ugyanakkor, ha az államszocializmus – s különösen annak korai szakaszának – történetével foglalkozunk, sosem árt határozottan hangsúlyozni, hogy a jelenségek nem érthetők meg egy-egy ország belső folyamataiból. S a blokkon belüli összehasonlítás egy jó szívvel ajánlható irány a karikatúrákban megjelenő propaganda (közte a kulákpropaganda) kutatásában is.

Takács Róbert

¹³ Lásd BAJOMI-LÁZAR Péter: Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 2007. tél. 61–79.